

9 788670 257481

**Стојан
Новаковић**
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломбар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragićević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврдњу да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавикли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспартно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

ДРЖАВОТВОРНА МИСАО И ДЕЛО СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ*

А п с т р а к т. – Предмет анализе рада су државотворна мисао и дело Стојана Новаковића, једног од највећих српских научника и државника, који је живео и стварао у другој половини 19. и почетком 20. века.

Главни циљ рада је утврђивање карактеристика и резултата политичког делања Стојана Новаковића на плану учвршћивања и осамостаљивања младе српске државе. Методи који су коришћени у истраживању су анализа садржаја и историјско-упоредни метод помоћу којих су вредновани Новаковићеви искази и релевантна грађа.

Резултат рада је потврђивање историјске чињенице да је Стојан Новаковић био један од кључних српских државника који је деценијама предано радио на реализацији идеје ослобођења и уједињења српског народа у највећој могућој мери у којој су то спољно-политичке околности дозвољавале. При том је користио легалне политичке методе, пре свега просветно-просветитељског карактера, и то углавном на тлу Старе Србије и Македоније. Тежио је и стварању балканског савеза и остварењу југословенства. У спољној политици претежно је тражио ослон у Русији.

Кључне речи: Стојан Новаковић, ослобођење и уједињење српског народа, просветно-педагошки рад, балкански савез, југословенство

Један од најзнаменитијих српских државника и научника, Стојан Новаковић, рођен је у Шапцу 1842. године. По рођењу је добио име Коста и носио га је све до студентских дана.

Његов отац, цењени шабачки столар, није жалио своју уштеђевину да ишкорује сина јединца. Бриљантна ђачка, а потом научничка и државничка синовљева каријера дала је оцу за право. Стари мајстор Новаковић се очито разумео и у људски, а не само у свој занатски материјал.

Током студија на Лицеју у Београду почео се бавити националним литерарним радом покренувши часопис *Вила*¹ и поставши при том један од најватренијих поклоника Ђуре Даничића. Колики је био Даничићев утицај на свог врлог ђака

* Факултет политичких наука Универзитета у Београду, и-мејл: dragan.simeun@gmail.com

¹ Види: Михаило Војводић, *Стојан Новаковић*, Београд: Српска књижевна задруга, 2012, стр. 6.

довољно показује и то што је већ одрасли Новаковић на предлог свога професора spremно променио своје крштено име у Стојан, под којим ће постати познат и остати заувек забележен у историји српског народа.

Раритетан по много чему, Стојан Новаковић ће то бити и по томе што је био први српски великан науке и политике који је имао само домаће образовање и који ће својим примером показати да и оно већ тада итекако може да вреди. Пре њега, сви угледници српске науке и политике су редом били што немачки, што руски или француски ђаци. Новаковићев пример ће охрабрити све оне који су веровали у снагу домаћег знања и ума и разбити ондашњи мит да нема добро школованог човека ако није своје школовање спровео у иностранству.

Од завршетка Лицеја 1863. године започиње незауостављива полувековна државничка и научничка Новаковићева каријера, коју је прекинула тек смрт у ратним условима у Нишу 1915. године. Све до тада, овај човек огромне енергије, воље и ерудиције био је непрекидно ангажован на низу разноврсних поља, као филолог, историчар, државник и дипломата, заоравши у тим пољима многе дубоке и широке бразде којима су потом деценијама ходиле и брале плодове његовог рада генерације српских научника и политичара.

Његова радна биографија је колико успешна толико и занимљива. Започео је са службом прво у Министарству финансија. Био је потом професор у гимназији, затим библиотекар, па министар просвете, да би након тога опет био библиотекар. Укупно је био три пута министар просвете, али и министар спољних послова, министар унутрашњих дела, председник владе, посланик у Цариграду, Паризу и Петрограду, посланик у Скупштини. Уз то је био и један од оснивача, у српској историји веома помињане, често владајуће Напредне, у ствари конзервативне странке, и њен неприкосновени лидер после Гарашанинове смрти. Као виспрени уставотворац, просветни реформатор и дипломата са сопственом визијом спољне политике, ударио је мноштво личних печата на збивања у новијој српској политичкој прошлости.

Главни политички циљ Стојана Новаковића било је ослобођење и уједињење српског народа. Други су давно пре Новаковића сковали идеју о ослобођењу и уједињењу српског народа, али он је био међу онима који су је бриљантно заокруживали, и то исто тако смело као што су то чинили они који су је век пре њега објавили, изашавши са мачем у руци пред завојеваче.

Као највећу препреку на путу остварења тога циља са правом је видео непросвећеност свог народа. Уједињење српског народа је по Новаковићу подразумевало припајање Старе Србије и Македоније Србији и уједињење Босне и Херцеговине са Србијом, а не њихово пуко припајање. Логично је што су му као неком ко је школован искључиво у Србији политички узор били велики домаћи државници, пре

свега кнез Михаило и Илија Гарашанин, чије је политичке циљеве и следио. Новина коју је Стојан Новаковић увео био је начин остварења тих циљева. Његово главно политичко оруђе било је перманентно просвећивање и национално освешћивање припадника српског народа у још неослобођеним крајевима, односно „прикупљање у народу оне духовне снаге која ће касније бити самостални чинилац у његовој борби за одржавање и препород“².

Као човек посвећен народу и држави Стојан Новаковић је и науку видео као оруђе државе које је искључиво у служби народа, и сходно томе је и научну, а готово историјску истину којој је увек тежио, посматрао као инструмент којим се итекако да постићи нешто добро по државу и народ у дневној политици коју је третирао тек као наставак националне историје, односно као њен будући део. Нетипично за наше политичаре, али типично за доброг државника, сматрао је да је боље са великим трудом постићи мало правог успеха, него се китити са много лажног, или како би он то рекао – „боље да имамо у ствари, него у новинама“³.

Политику је схватао, аристотеловским језиком речено и као *ἡσχη* и као *φρονезис*, односно и као умеће и као мудро разумевање стварности, као практичну мудрост. Отуда је, по њему, суштина политике „у вештој игри, у згодном путу, и да се тако може наћи оно право којег нема“⁴ на папиру. Политичка активност је за њега тек могућност градње новог општег добра, боље позиције по своју земљу и народ у вечитој политичкој игри на коју су сви народи осуђени, а у којој највише губе они који је игноришу, а потом они који не промишљају довољно дубоко сваки свој корак. Зато је политика код Стојана Новаковића и схваћена попут науке – као креација, и била је отуд његов живот исто колико и наука. Без њих није могао, а ни оне без њега. За њега, који је сваки дан педесет година седао за сто у осам, а устајао у шест поподне, важила је она Ајнштајнова аутобиографска мисао да се пола дана бави науком, а пола политиком. Управо то што је био велики научник учинило је да постане велики државник, а не тек политичар јер је тада „политика захтевала више занесеност него знање“, а Стојан Новаковић је „имао исувише знања да би био фанатик“⁵. Чак је и у осмој деценији живота веома мудро предводио српску делегацију која је од 1912. до 1913. године поводом Балканског рата у Лондону преговарала о миру са Турском.

² Радован Самарџић, *Стојан Новаковић*, Српска књижевност у сто књига, књ. 63, Нови Сад: Будућност, 1972, стр. 29.

³ Писмо С. Новаковића В. Карићу из Цариграда 13/25. јула 1889. Цит. према: Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд: Слио, 2003, стр. 268.

⁴ *Истио*, стр. 136.

⁵ Димитрије Ђорђевић, *Портрети из новије српске историје*, Београд: БИГЗ, 1997, стр. 120.

Био је поштован и од политичких противника, а не само од својих присталица и по општем мишљењу је био човек који је увек делао тако да буде првенствено користан не по своју странку, а још мање по себе, већ пре свега и увек по народ и државу. То показује и његова вишедеценијска преданост поправљању положаја српског народа у Турској чиме је, ма на ком положају да је био, остао обузет до краја живота. Политику је делио у поља, или како се то у политичкој теорији назива *policy*, али спојена. Тако је по њему спољна политика Србије била нераскидиво везана са просветно-културном политиком, и тек преплет обе је по њему водио ослобођењу и уједињењу српског народа као историјском циљу државе Србије.

Његов политички стил је по много чему био особен и нетипичан за тадашњи балкански миље. Красило га је респектабилно одношење према политичким институцијама и вредностима у датој средини, засновано на традиционалним уверењима, обрасцима и умном одабиру политичких симбола, као за ту средину специфично понашање у политици које се не исцрпљује само у заузимању исправних ставова, већ и у разним формама добро осмишљене политичке праксе. Сем залагања за превасходно коришћење истине и држање задате речи, био је и апсолутни легалиста и реформиста и као такав је захтевао да се на тлу Старе Србије и Македоније док су још биле под турском окупацијом српски дипломати и повереници служе само легалним средствима у свом настојању да помогну тамошњем српском народу, а да се потпуно одбаце све нелегалне методе рада и бесплодног револуционисања маса које је он као српски посланик у Цариграду у свом писму тадашњем председнику владе обухватио изразом „пут кријумчарења“⁶, сматрајући га путем који нигде не води. Оно што он види као прави метод остварења бриге за српски народ ван граница Србије јесте легално спровођење њене просветне и културне политике у складу са законима држава у којима живи српски народ, у конкретном случају са законима Турске. У том циљу се залагао да се Срби у Турској признају као народност и да добију право на своју црквену организацију, што су агилни Бугари и Грци већ све били постигли. Само тако се може тумачити његова одлука да се ослони на Патријаршију како би бугарска Егзархија имала на тлу Македоније и Старе Србије достојног противника. Новаковићев реализам у политици се огледао у његовим захтевима српској влади да се Патријаршији у те сврхе додељује новчана помоћ⁷.

Један од горостаса српске науке и политике, Стојан Новаковић, сав свој живот је посветио подучавању себе и других помоћу историјских примера. За њега је историја одиста била „учитељица живота“. Био је верник науке и безгранично је веровао

⁶ АС, Посланство у Цариграду, 1889, Пбр. 203, С. Новаковић – С. Грујићу, Цариград 7. август 1889. Цит. према: М. Војводић, Стојан Новаковић и Владимир Карић, Београд, Clio, 2003, стр. 25.

⁷ Види: М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 82.

у њену моћ измене свега у животу појединца и друштва набоље, па чак и у њену моћ измене политике набоље. Имао је само 23 године када је изабран за члана Српског ученог друштва, а 25 када је постао његов секретар. Поред свих државничких обавеза био је један од најактивнијих чланова Српске краљевске академије, по чијем оснивању (1886) је изабран за једног од првих шеснаест њених чланова, а од 1906. године, па све до своје смрти (1915) био је и њен председник. Такође, био је и члан Руске академије наука и ЈАЗУ. Створио је научно дело достојно члана и председника академије наука – преко 50 књига и око 400 мањих радова, и био веома уважаван у иностранству као научник.

Уз то, а што је зацело код Срба тешко постићи, и у сопственој земљи сматран је још за живота не само једним од најумнијих и најспособнијих, него и најпоштенијих људи свога времена. Рецимо, када као посланик у Цариграду, као тада „најосетљивијем месту српске дипломатске службе“⁸, и поред силних напора није успевао током 1891. да се у довољној мери приближи руском амбасадору како би помоћу њега успешније реализовао циљеве Србије, Стојан Новаковић је тражио, у више наврата од српске владе, да га замени неким ко је ближи Русима од њега, како би држава Србија, а посебно краљ, што успешније „исправили своје одношаје са Русијом“⁹ и уз помоћ ње реализовали српске интересе. Новаковић, притом, није кривио Русе за њихову недовољну заинтересованост за Србе, већ је као научник налазио разлоге за то и одмах утврђивао и путеве како то стање превазићи. И низ других примера потврђује да је Стојан Новаковић био нетипичан политичар и државник и по томе што је стално подређивао свој лични интерес националном и државном интересу.

У дипломатију је крочио са великим плановима да српски народ у Турској окупи око матице и да га усмери ка пријатељским земљама, а да га удаљи од пугубних туђинских утицаја, пре свега бугарског. У том циљу је систематски стварао конзулску мрежу Србије на тлу Турске, и доводио међу српски народ учитеље и свештенике, истовремено здружено радећи на добијању међународне подршке за те циљеве Србије. Његова брига за српски народ била је више него оправдана, што ће нажалост потврдити и историја. Не само Арбанаси, већ и бугарски и пробугарски македонски националисти су физички истребљивали и протеривали с огњишта српски народ из Македоније и Старе Србије у толикој мери да су практично током 19. века, а потом у својим активностима пред балканске ратове, као и током њих, и нарочито током Првог и Другог светског рата уз помоћ других окупатора, етнички очистили пре свега Македонију од Срба, а у доброј мери и Стару Србију. Мало је

⁸ М. Војводић, (2012), стр. 28.

⁹ АС. Фонд В. Ђорђевића, бр. 225. С. Новаковић – В. Ђорђевићу, Цариград, 1. октобар 1891. Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 27; као и АС. МИД, ПО. 1891. Ф 1, Д, Пов. бр. 366. С. Новаковић – В. Ђорђевићу, Цариград, 24. март 1891. Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 137.

познато да су припадници ВМРО убили не само српског краља, већ и више Срба него хрватске усташе до Другог светског рата¹⁰.

Као рационални политичар Стојан Новаковић није сасвим одрицао вредност снази оружја, али је као истински научник далеко више веровао у снагу духа. Био је убеђен да се ослобођење и уједињење као вековни политички циљ српског народа најпре може постићи „бестелесним силама“ културне и уопште духовне интеграције: „Уједињење српског народа је заправо циљ коме треба тежити, и без оружја га остварити“¹¹. Дакле, „не оружјем, него одбрамбеним средствима права и науке“¹², истиче Новаковић. Јединствена култура, просвета и црква су, по њему, не само кључни инструменти већ и нужни предуслови за стварање духовног идентитета и самосвести народа, а тиме и квалитетне и јединствене српске државе. Чак и један исти народ који ово не постигне, а камоли етнички разнородни, пророкује Новаковић, неће моћи постићи истинско политичко јединство нити осигурати трајност државне заједнице, ма како она војнички добро устројена била. Важну и нераскидиву везу просветног рада и политике најбоље је изразио речима: „Просветни је рад обично напред спремао оно што је извршила политика или је касније радио да утврди, споји и неодвојиво састави оно што је освојила политика“¹³.

Како тачно уочава најбољи познавалац Новаковићевог дела, Михаило Војводић, „једна од основних Новаковићевих преокупација било је језичко уједињење становништва, које је, поред осталог, било издељено и по различитим дијалектима“¹⁴. До тога се не сме стићи принудом већ постепеним привикавањем корисника неког дијалекта на изразе који постоје у другим дијалектима истог језика. Тако је, примера ради, тражио да књиге и часописи намењени словенском становништву у Македонији буду штампани на македонском језику, а да се потом постепено у њихов садржај убацују речи српског књижевног језика како би се парирало снажном бугарском утицају у тим крајевима. Следећа фаза би била, да употребимо један вео-

¹⁰ Види: Д. Симеуновић, *Тероризам – оштри део*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2009.

¹¹ С. Новаковић, Најновија балканска криза и српско питање. Белешке, размишљања, разговори и политички чланци из 1908–1909, Београд, 1910, стр. 53–100. Цит. према: М. Војводић, *Само својим љуштем – Стојан Новаковић у скупштинском и јавном животној Србије 1905–1915*, Београд: „Филип Вишњић“, 2015, стр. 85.

¹² АС, Фонд Стојана Новаковића, бр. 447, Белешке са скупштинске дебате о анексији Босне и Херцеговине, 28. септембра 1908. у Београду. Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 85–86.

¹³ Стојан Новаковић, *Балканска љушћања*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Изабрана дела, књ. VI, 2000, стр. 298.

¹⁴ М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 55.

ма добар Војводићев израз – „посрбљивање македонизма“¹⁵, што није био позив на српску империјалну политику, већ просветно-политичка активност која се своди на одстрањивање бугарског утицаја из духовног поља словенског становништва у Старој Србији и Македонији. У том смислу је много очекивао и од оснивања Српске књижевне задруге 1892. године, као чиниоца који ће знатно допринети „да се политичке преграде путем књиге ослабе“¹⁶. Међутим, та врста Новаковићеве просветне активности није била ограничена само на просторе јужно од Србије. У време док је био министар просвете највећи број књига је слан у Босну и Херцеговину¹⁷.

И у погледу југословенства, Стојан Новаковић је сматрао да културно и језичко зближење води ка уједињењу, или бар већем разумевању различитих народа. То уверење, које је баштинио на искуству низа европских народа „чијем је политичком повезивању претходило језичко“¹⁸, изразио је и у свом футуристичком предавању 1911. у Београду предвидевши да ће сто година касније управо услед културног и просветног јединства, као и услед наглог технолошког развоја настати јужнословенска држава која ће се распростирати од Марибора и Сплита до Суботице са Београдом као престоницом¹⁹. Ипак, стварању југословенске државе морало би, по Новаковићу, да претходи решавање српског питања, односно стварање српске државе свих ослобођених и у њу уједињених Срба. Тек тада би њихово уједињење са другим јужнословенским народима имало смисла и перспективу.

Они који су Новаковићу пребацивали млакост на плану политичке акције нису били у праву. Напротив, он се залаже за енергичну акцију, али само онда када за њу дође време, а да би то време што пре дошло на томе се мора умно и предано радити. Само тако ће се постићи да „што пре ударимо секиром у бугарску писменост у Македонији“²⁰, каже Новаковић. У том циљу Новаковић је инсистирао и на континуитету и на доброј организацији просветно-културног рада, што до тада није била одлика српске државне акције на тим просторима.

О томе једнако говори и Новаковићев велики труд да се не само забележе и турским властима предоче, него и спрече арбанашка насиља над српским ста-

¹⁵ *Истио*, стр. 58.

¹⁶ Цит. према: М. Војводић, (2015), стр. 19.

¹⁷ Према: М. Војводић, (2012), стр. 9.

¹⁸ Василје Крестић, *Михаило Војводић, Новаковићев биограф*, предговор у књизи: Михаило Војводић, *Стојан Новаковић*, Београд: Српска књижевна задруга, 2012, стр. VII

¹⁹ Стојан Новаковић, *Након стіо іодина, Београд, 15. маја 2011. іодине*, предавање одржано 15. маја 1911. у Дому Доситеја Обрадовића у Београду.

²⁰ АС, Фонд Љубе Ковачевића, Цариград, 29. новембар 1888, Грађа, т. IV, књ. III, бр. 57, 79, 100 (прилог), 113. Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 63.

новништвом у Македонији и Старој Србији, која су нарочито била интензивна током 1890. и 1891. године док је он службовао у Цариграду, када је убијен и српски вицеkonzул у Приштини. „Убиства, пљачкања, крађе, отимања девојака и насилна потурчивања, постали су сасвим обичне ствари, посве дневне појаве“²¹, писао је српски вицеkonzул Станковић те 1891. Стојану Новаковићу, прилажући уз писмо попис злочина. Свестан да се та насиља дешавају под патронатом турских власти које никада нису кажњавала Арбанасе за њихова злодела или су то чиниле ретко и благо, будући да су Турци на Арбанасе гледали као на једини нетурски етнос у царству који је веран султану (који се „држи старог султана“) ²², Стојан Новаковић је износио низ предлога српској влади како би се држава Турска натерала да заштити Србе, своје држављане. Изабрати само један, ма како обећавајући метод била би по њему велика грешка јер то не би разрешило сложену ситуацију на терену, тим пре што велике силе нису исказивале интерес за тај српски проблем, нити се од њих, са изузетком Русије и Француске, могла очекивати икаква подршка Србима и Србији²³. По њему, Турска је она држава која једина може и која је по међународном праву дужна да заустави свакодневна насиља над својим грађанима. Проблем је био како то постићи. Само комбиновање различитих, али при том увек легалних метода, могло је, по Новаковићу, да уроди плодом на плану сузбијања арбанашког насиља помоћу механизма турске државе. У спектру мера које предлаже су и континуирано, ако треба и свакодневно обавештавање укупне европске јавности, а не само водеће европске дипломатије, о албанским злоделима над Србима, за шта се морају планирати средства у буџету Србије на дужи рок; затим мера организованог утицаја на словенско становништво како би престало да се масовно исељава; али и војна мера заробљавања целих албанских пљачкашких чета по преласку српске државне границе, како би се Турска учинила одговорном пред Европом за понашање својих држављана²⁴. То би, уз српске протесте турском министарству иностраних послова и уз обезбеђење руске подршке, најзад натерало Турску да предузме адекватне мере како би се обезбедили животи и имовина српског становништва које живи на тлу Турске, сматрао је Новаковић.

Уколико Турска то ипак не би хтела или не би могла да уради, Новаковић је као крајње средство видео насилни повратак Старе Србије у српски државни простор, као и припајање оних делова Македоније у којима живе Срби, урачунавши и Скопље. „Ја не могу замислити рад на пропаганди ни будућу српску државу без

²¹ Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 133.

²² М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 315.

²³ Види: М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 128.

²⁴ *Истио*, стр. 126.

Скопља²⁵, писао је Стојан Новаковић 1892. у потпуности прихвативши став Владимира Карића о томе. Доследно тадашњем мишљењу био је 1912. један од највећих заговорника отпочињања Првог балканског рата.

Као и већина учених Срба тога доба и Стојан Новаковић је био у младости занет идејама славенофилства и јужнословенског уједињења, посебно уједињења Срба и Бугара у једну државу, да би се врло брзо, још у Лицеју, отрезнио од славенофилства које је у том времену требало да осигура доминацију Руса над мањим словенским народима, а потом се охладио и од чежње за уједињењем Бугара и Срба. Увиђајући грубу политичку реалност на Балкану, а посебно бугарске спољно-политичке претензије према српским територијама у великој мери је одступио од тих идеја модификујући тако политичке идеале своје ране младости од немогућих у могуће, да би онда као државник претварао могуће у стварно. Остао је веран једино идејама балканског савеза и југословенства – балканском савезу као једином моду-су потпуног ослобођења балканских народа од Турака, а југословенству као брани од, по Србију опасних, аустроугарских амбиција на Балкану. Упозоравао је годинама да Беч сматра, не само Босну и Херцеговину, већ и Стару Србију, Македонију, Новопазарски санџак и све албанске крајеве, зоном аустријских интереса. Анексију Босне и Херцеговине видео је само као први корак даљег аустријског продора ка Југу, који је за Србе могао само значити ропство. Посебно га је забрињавао захтев Аустро-Угарске да се створи што већа албанска држава под њеним патронатом, што је било по њему више него компатибилно са планом Турске да Србију окружи бошњачко-албанским појасом.

Иако је био један од ретких великих српских државника 19. века који се није школовао у иностранству, ипак се не може рећи да оно није на њега утицало у погледу обликовања политичке мисли и нарочито у погледу избора метода којим је намеравао да остварује зацртане политичке циљеве. Битна разлика између Стојана Новаковића и српских политичких великана школованих у иностранству била је у томе што су они у младости стицали теоријска знања о управљању државом, док је он у својим зрелим годинама брусио свој практични политички наук службујући у Цариграду, Паризу и Петрограду. Они су постајали проевропски оријентисани као европски ђаци, а он је то постао као европски дипломата, и то не само зато што је службовао у Паризу, већ и зато што је службовао у Турској па је могао да упореди те две средине и њихова цивилизацијска достигнућа.

Политички идеали Стојана Новаковића у његовом зрелом добу су постали: 1) снажна национална држава која иде својим путем користећи најбоља европска ис-

²⁵ АС, МИД, ПП. 1893. ред. бр. 634, др М. Шушкаловић – С. Симићу, Скопље, 8. октобар 1893. Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 135.

куства, 2) ослонац у спољној политици на сваку ону велику силу која има интерес да помогне Србији, а притом јој не угрожава суверенитет, 3) решавање међудржавних територијалних спорова на Балкану договорима и споразумима који неће полазити од потпуног поштовања ни историјског ни етничког принципа већ од „принципа баланса“, који је у пракси значајно узајамно уважавање снаге других.

Михаило Војводић са правом подвлачи Новаковићев реалполитички став о предоминантној улози великих сила у међународној политици²⁶, наводећи његову мисао да „ма шта да се изврши ратом или револуцијом не може опстати без одобрења Великих Сила. Мале државе имају само стешњену самоуправну слободу у својој области. Њима се не признаје право на вођење велике политике“²⁷. Оно што малим земљама преостаје јесте стално уздизање себе и уман избор велике силе као свога заштитника.

Културним и просветним колико и економским уздизањем свака мала држава, што значи и Србија и њен народ, стичу све веће поштовање великих, али то ни она ни друге балканске земље не могу постићи „док се не ослободе жалосних трзавица које никако нису давале да унутрашњи послови иду као што треба“²⁸.

Избор ослонца на неку велику силу пак треба, по Стојану Новаковићу, да буде крајње утилитаран што је значило уважавање принципа да се у политици увек треба ослањати „не на онога кога волиш, већ на онога са којим мораш“²⁹. Дobar пример за то је било ослањање Србије на Аустро-Угарску које је уследило након Берлинског конгреса, а до чега је дошло вољом Русије која је у интересној подели Балкана препустила Србију вољи Беча. Да је то ослањање било акт више морања него љубави потврдиће у периоду од наредних четврт века многи акти Аустро-Угарске и Србије, попут Тајне конвенције којом се Србија, потписом свог министра иностраних дела Чедомиља Мијатовића, без знања и сагласности Скупштине, обавезала да више неће имати претензије према Босни и Херцеговини, а заузврат је добила сагласност да се Милан Обреновић прогласи за краља. Извесне користи је Србија од свог ослањања на Беч имала у спремности Аустро-Угарске да подржи територијално ширење Србије на Југу, чиме је Беч спречавао да тај простор припадне Бугарској, а тиме постаје и руска интересна сфера. Како је Аустро-Угарска у Србији видела поклон Русије у који није могла имати пуно поверење, иза сваког договора стајала је и претња. Тачније, сваки прекршај таквих договора могао је Србију и Балкан само увести у рат³⁰.

²⁶ Види: М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 72.

²⁷ *Истио*.

²⁸ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. III, св. 5/I, док. 419. Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 155.

²⁹ Цит. према: Димитрије Ђорђевић, *нав. дело*.

³⁰ Види: М. Војводић, (2012), стр. 11–17.

Једини излаз из балканског сталног ратног кошмара био је, по Новаковићу, у спровођењу начела „равнотеже и равноправности“ међу балканским државама, са циљем да резултат буде „или деоба или савез“, при чему је деобу спорних територија првенствено видео, не као плод рата, већ као плод „праведне расправе целокупног балканског питања“, засноване на примени принципа пропорционалности. Таква деоба је по њему подразумевала „да учеснице у рату задрже оно што је њихова војска заузела“³¹. Одступање од тога водило би, по Новаковићу, само новим ратовима и он ће тај став задржати трајно и заступати га и у најтежим временима. Следствено томе је и у јануару 1913. предлагао Николи Пашићу да српска влада брани тај став³².

Балкански савез је пак замишљао као демократску федерацију сложних, а не као до тад једних на друге устремљених, хришћанских балканских држава. Њихову слогу изражену у стварању и хармоничном функционисању тог савеза који би био независан од утицаја великих сила, сматрао је отеловљењем државно-програмске визије кнеза Михаила „Балкан – балканским народима“³³. Своје идеје о балканском савезу је претворио и у званичан документ српске политике 1895. када је дошао на чело српске владе. Без економског и политичког савеза балканских држава, по Новаковићу, нема њиховог потпуног ослобођења од Турске нити трајног обезбеђења мукотрпно постигнутих резултата, чему би све балканске народе нарочито требало да подучи горко, колико и славно искуство Првог српског устанка.

Као главне препреке остварењу тог савеза и слоге видео је балканску непросвећеност и склоност служењу интересима великих сила. Непросвећеност, тај „природни недостатак народни“ по речима Новаковића, може се савладати на првом месту „дубоком културом и узвишеним преговарањем“³⁴. Што се пак тиче „балканског слугерањства“, односно склоности служењу интересима великих сила, европска политика, по Новаковићу, увек рачуна са традиционалном несложношћу и непросвећеношћу балканских народа и држава, а „што се уосталом – како се изразио – показало и у 14.-ом и 15.-ом веку када су, захваљујући томе, Турци ушли на европско тло и силом преовладали“³⁵. Русија је, с друге стране, пак подржавала идеју

³¹ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VI, св. 1, док. 47, 48. Цит. према М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 188–189.

³² *Исто*, стр. 188.

³³ Види: М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 176.

³⁴ *Недељни ирејлед* бр. 8, Београд, 22. фебруар 1909, 115–116. Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 109.

³⁵ М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 76.

о балканском савезу, али с тим да он „буде под њеним утицајем“³⁶. Зато је радио не само на томе да се балкански народи сложе, него и да захтевају од великих сила да их пусте да се сами договоре.

То се пре свега односило на Бугарску, Грчку и Србију, развалине три негдашња царства васкрсла у мајушним државама, које се неосновано понашају и прете другима као да су опет царства, иако то ни по чему нису. Заправо, уочава Новаковић, свест о некадашњој слави и снази која је вековима служила за голи опстанак народа под тиранима се у новом добу трансформисала у сметњу даљем развоју тих народа и њихових држава. Сасвим у складу са тим, он српску средњовековну историју сматра корисном по одржање континуитета свести Срба о нужности имања сопствене државе, само до Првог српског устанка 1804. године. Након тога она губи, по Новаковићу, употребну вредност у даљем развоју државе. Национална историја треба да служи ослобођењу, а уједињењу народа треба да послужи европска историја и њени примери успешног стварања великих нација и моћних националних држава, сматра Новаковић: „Данас нам ваља гледати у ту прошлост само да бисмо разумели почињене погрешке или примере које треба избегавати. Трудимо се да научимо како треба следовати новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Једино у таквом правцу наше је будуће спасење“³⁷.

Пред крај живота чак инсистира да је коришћење националне историје у сврхе развијања свести о уједињењу Срба погрешно јер су историјске прилике створиле различите типове Срба у Хрватској, Војводини, Босни и Херцеговини, Црној Гори и другим деловима Балкана.

Зато је, по њему, потребно прво створити заједничку националну политику на европским, као општеприхватљивим вредностима, а не наметати ма чији локализам другима, посебно на плану културе, јер сваки локални образац који се намеће другима као општи, пре рађа отпор него уједињење. Као изванредан просветни реформатор у својој средини, Стојан Новаковић је веома добро умео да оцени моћ просветног утицаја и хомогенизације народа помоћу просвете, али само оне која не тлачи већ која „радује“ својим садржајима.

И у унутрашњој политици Стојан Новаковић је, као министар, председник владе или посланик, био велики реал-политички мајстор изналажења мудрих решења у циљу баланса политичких снага који је обезбеђивао какву-такву стабилност српској државици, пољуљаној поразима и економском кризом. Сматрајући да

³⁶ М. Војводић, (2012), стр. 101.

³⁷ С. Новаковић, *Неколико њежа њињања из српске историје*, Годишњица Николе Чупића, XXXII, Београд, 1913, стр. 40. Цит. према: М. Војводић, *нав. дело*, (2015), стр. 205.

је важан услов напретка Србије „прави господар“³⁸ на њеном челу кога пак могу изнедрити само озбиљне промене, није тежио тек пуком политичком већ дубоком економском преобрату „као расплету финансијског белаја“³⁹. Општа немаштина је била таква да су плате биле редовно нередовне, Академија наука није имала средстава ни за хартију, а „на јадне пензионере се и не мисли“⁴⁰, каже Новаковић. Када се разреши лоша финансијска ситуација у Србији, аутоматски ће се поправити и њен међународни положај, увиђао је он. Његова уставотворна решења која су фаворизовала функцију сената као горњег дома парламента, заправо нису била тек пуки елитизам и начин да се најбогатији и најугледнији нађу заувек у позицији велике политичке моћи, како су му противници његових уставних реформи пребацивали. Стојан Новаковић је хтео много више од тога, желео је да створи трајни инструмент баланса између осионог краља који је стално тежио државним ударима, на једној страни, и осилених политичких партија и њихових вођа на другој, које су уместо грађења политичког плурализма који би укључивао све политичке снаге у грађење напретка државе, спроводиле пуки вишепартизам. И поред привремених успеха слутио је свој крајњи резултатски неуспех. Историја му је дала за право. Краљ је страдао од државног удара, а странке саме од себе. Тиме се потврдила омиљена Новаковићева узречица да нигде као у политици не долази до изражаја исправност изреке да „ко год што чини, себи чини“.

У спољној политици је направио заокрет од аустрофилства ка савезништву са Русијом доследно свом принципу сарадње са оним великим силама од којих Србија има више користи него штете, будући да од сваке велике силе долази увек уз помоћ и нека невоља. Да је тако потврдиће и његова повремена разочарења руском спољном политиком према Србији и Србима, попут става Русије у анексионој кризи који је оценио као „крај међународног права“. Иако је још од 80-их година 19. века био опредељен за Русију као главног савезника Србије, написао је у времену анексионе кризе низ забележака и чланака под псеудонимом, у којима је критиковао руску политику на Балкану која се, по њему, још од аустријско-руског споразума из 1871/1872. почесто поигравала са Србијом и Босном и Херцеговином, нудећи Аустрији час једну, час другу, а час обе српске земље. Посебно болно је за Новаковића било то што се Русија притом није нимало консултовала са Србијом о судбини српске државе и српског народа: „Нити је Русија било шта обавестила Србију у вези са Рајштатским споразумом 1876. године, нити је Србија било шта

³⁸ Према: М. Војводић, *нав. дело*, (2003), стр. 146.

³⁹ Рукописно одељење НБС, Р 747/1, С. Новаковић – В. Ђорђевићу, Београд, 26. новембар 1893. *Нав. према: М. Војводић, нав. дело*, (2003), стр. 147.

⁴⁰ *Истио*.

питана када је Аустро-Угарска улазила у Босну и Херцеговину, нити је Русија било шта консултовала Србију када је правила Санстефански уговор“. Тако је тумачио и Анексију 1908. године, као накнаду за оно што је Русија добијала у Бугарској. Тешко је доживео након балканске ратне кланице, као члан српске делегације у Лондону, и речи руског амбасадора да Србија мора одступити од Јадрана. Његов политички реализам и овде долази до изражаја кад каже: „Послови Великих Сила иду својим током и лакше је њихов утицај коме било бацити на терет, него их изменити према жељама нашим“⁴¹. И поред тога, сматрао је да Србија мора све то „прогутати“ и у Русији тражити и наћи свој главни ослонац за реализацију спољнополитичких циљева. То је показао и његов спор са Живојином Перићем 1911. године када се Перић заложује за везивање Србије за Аустро-Угарску као једини пут побољшања међународног положаја Србије, док је Новаковић остао веран идеји ослањања Србије на Русију правдајући свој став потребом да се Србија веже за ону силу од које очекује далеко веће позитивне резултате. У том правцу је и његово опажање о „династичким епизодама у Србији“ које велике силе не заборављају тако лако, а како међу те силе не спада више Русија треба и то имати у виду приликом опредељивања за савез са неком од њих.

Ширина и утицај његовог научног и политичког ангажмана су учинили да буде означен, и у свом и у потоњем времену, као један од носећих стубова националног препорода и државотворности Србије крајем 19. и почетком 20. века.

Велика дела за народ, у која без сумње спадају и државотворна, по Новаковићу „не знају за људе, за њихове задевице, њихове суревњиве жеље и зависти“, јер она „траже посленике и траже истрајност у послу, без обзира на осећаје, радости и жалости, љубав и мржњу, међусобне симпатије и антипатије тих посленика“. Иако се људи смењују, „дело народно стоји као светао споменик свеколикога заједничкога рада, утолико чвршће уколико је на ширим и поузданијим основама подигнуто“⁴², истиче Новаковић.

Трајно и потпуно обузет националним циљевима, био је самокритичан према свом делу, не узимајући у обзир да је живео и делао у времену у коме се територија младе српске државе могла увећавати, али у којима се слобода свих, још неослобођених припадника српског народа није могла остварити. Умро је разочаран непостигнућима српске, што је у великој мери значило и своје сопствене државотворне политике. Слободан Јовановић забележио је Новаковићев потресни мементо при крају живота: „Она Србија коју смо ми замишљали, Србија уједињена са Босном и

⁴¹ Писмо С. Новаковића председнику владе Михаилу Вујићу из јануара 1902. године. Цит. према: Иво Мишковић, *Стојан Новаковић и Русија*, www.rapidshareserbia.com. /21. 9. 2009.

⁴² Стојан Новаковић, *Васкрс државе српске, Политичко-историјска студија о Првом српском устанку 1804–1813*, Београд: Српска књижевна задруга 1904, стр. 220–221.

Херцеговином, сама свој господар на Балкану, та Србија није више могућна. Може бити, ви ћете млађи ипак успети да нађете неки нов правац и неки нов идеал. Ми смо сувише стари да гајимо нове наде и морамо лећи у гроб са тешком раном у срцу⁴³. Ипак, додајмо томе да је пред крај живота написао о својим идеалима и то да је „политичка мисао често као огањ који живи у пепелу. Изгледа каткад да је тај огањ потпуно угашен; он је, међутим, жив и свакога се часа може разгорети у отворен пламен“⁴⁴.

Сумирајући најбитније резултате Новаковићевог вишедеценијског рада за државу као његовог животног политичког труда, може се закључити да су они пре свега садржани у његовом огромном доприносу осамостаљењу и међународном уважавању тек оживљене српске државе, крајем 19. и почетком 20. века, као и њеној модернизацији. Ма каква модернизација државног апарата без духовног унапређења народа би по Новаковићу била само сјајна љуштура без садржаја, и она се по њему морала, и једино могла постићи путем организованог и перманентног подизања образованости и уопште просвећености, а тиме и политичке свести и културе српског народа, чиме се обезбеђивало и његово, толико жељено, а још увек тако далеко духовно уједињење. У те сврхе Стојан Новаковић није тек великим и преданим радом доприносио држави како то раде сви марљиви чиновници, већ је као научник деценијама и умно користио њену институционалну моћ како би се остварили циљеви попут ослобођења и уједињења српског народа путем његовог организованог систематског просвећивања, и то како у границама српске државе, тако, ако не и више, и ван њих. Стога се може рећи да ако су Доситеј Обрадовић и њему слични били велики индивидуални просветитељи, ништа мањи просветитељ од њих није био ни Стојан Новаковић, с тим да су његови резултати били по обиму већи будући да је, за разлику од њих, био у могућности да организује и користи државу као колективног просветитеља.

Што се тиче Новаковићевих погледа на југословенство и савез балканских народа њих треба, као без сумње важне идејне пројекте, сагледавати увек у контексту мира и просперитета српског народа као циља којем је стално тежио, а који су се могли одржати и увећати пре свега сарадњом са суседним државама и народима, мада он ни од одбране српског интереса мачем није бежао.

У души је до краја остао европејац који је, упознавши као дипломата и Исток и Запад, жудио да цивилизацијски уздигне свој народ и државу на ниво најпросвећенијих народа Европе. Као што знамо, жеља му је остала неиспуњена.

⁴³ Слободан Јовановић, *Стојан Новаковић – Личне усјомене*, Споменица Стојана Новаковића, Београд: Српска књижевна задруга, коло XXIII, 1921.

⁴⁴ Стојан Новаковић, *Турско царство пред српски усјанак 1780–1804*, Београд: Српска књижевна задруга, Нова штампарија – Давидовић, 1906, стр. 397–398.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитрије Ђорђевић, *Порџреџи из новије срџске историје*, Београд, БИГЗ, 1997.
- Драган Симеуновић, *Тероризам – оџиџи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2009.
- Иво Мишковић, *Сџојан Новаковић и Русија*, www.rapidshareserbia.com. /21. 9. 2009.
- Михаило Војводић, *Сџојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд, Сџо, 2003.
- Михаило Војводић, *Сџојан Новаковић*, Београд, Српска књижевна задруга, 2012.
- Михаило Војводић, *Само својим џуџем – Сџојан Новаковић у скуџиџиџинском и јавном живоџу Србије 1905–1915*, Београд, „Филип Вишњић“, 2015.
- Радован Самарџић, *Сџојан Новаковић – Српска књижевност у сто књига*, књ. 63, Нови Сад, Будућност, 1972.
- Слободан Јовановић, *Сџојан Новаковић – Личне усџомене*, Споменица Стојана Новаковића, Београд, Српска књижевна задруга, коло XXIII, 1921.
- Стојан Новаковић, *Након сџо џодина, Беоџрад, 15. маја 2011. џодине*, предавање одржано 15. маја 1911. у Дому Доситеја Обрадовића у Београду.
- Стојан Новаковић, *Балканска џиџиња*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, Издабрана дела, књ. VI, 2000.
- Стојан Новаковић, *Васкрс државе срџске, Полиџиџичко-исџоријска сџудија о Првом срџском усџанку 1804–1813*, Београд, Српска књижевна задруга, 1904.
- Стојан Новаковић, *Турско царсџво џред срџски усџанак 1780–1804*, Српска књижевна задруга, Београд, Нова штампарија – Давидовић, 1906.

Dragan Simeunović

STATE-BUILDING THOUGHT AND WORKS OF STOJAN NOVAKOVIĆ

S u m m a r y

Stojan Novaković was one of the greatest Serbian scientists and statesmen who lived and worked in the second half of the 19th and at the beginning of the 20th century. He had left a comprehensive body of works from history, philology and politics, and was, during his life, very respected as a scientist and a diplomat in Serbia and abroad. Main goal of the totality of his political, not only state activities, was realization of the great idea of the century: liberation and unification of Serbian nation. The generation of Serbian politicians and statesmen to which Stojan Novaković belonged was tasked by the history to finalize the realization of that idea, to the greatest extent allowed by the political circumstances. Stojan Novaković was leading this struggle, utilizing the strength of the educational and enlightening influence of the Serbian state on the members of the Serbian nation in not

yet liberated regions, primarily Old Serbia and Macedonia. He was proponent of the legal battle for recognition of Serbian nationality and its rights in line with international standards of the time. He saw Serbian history as a source of inspiration for liberation, and the best practices of European history as guideposts for the unification of Serbian nation, which was to be preceded by its linguistic harmonization. He advocated for the ideas of yugoslavism and the formation of the Balkan Alliance. He considered the Balkan Alliance of equal countries to be the only possible instrument for reaching the freedom of Balkan nations still living within the borders of the Turkish Empire. He saw yugoslavism, however, as the best barrier to growing imperial ambitions of Austria-Hungary in the Balkans. He treated great powers as allies “by necessity“, and chose among them according to the greater state interest of Serbia. Still, he gave advantage to Russia, despite its inconsistent policies towards Serbian state and the people.